

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.305>
УДК 316.47

Ярослава ВЕРМЕНИЧ

докторка історичних наук, професорка,
член-кореспондент НАН України,
завідувачка відділу історичної регіоналістики,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
verrosla@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

**ЛЮДИНА ПОГРАНИЧЧЯ У ПРОСТОРІ ГІБРИДНИХ
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР**

Мета — в умовах сучасних екзистенційних викликів актуалізувати розгляд соціокультурного простору пограниччя як локусу існування людини в певних, обмежених близькістю кордону територіальних рамках та ареалу формування своєрідної пограничної свідомості, специфічних культурних кодів, символів і ментальних конструкцій. Аналізуються основні тенденції виникнення гібридних ідентичностей в умовах пограниччя, ситуацій асиметрії та зіткнення культур, відмінних способів репрезентації минушини й ціннісних розмежувань. **Методологічні підходи.** Застосування екзистенційних підходів орієнтовано на введення проблеми пограниччя в контекст ставлення до інакшості та розгляду соціально-психологічного вектора бачення «іншого». **Наукова новизна.** Акцент зроблено на дослідженні антропологічної складової проблеми порубіжжя та осмисленні культурного феномена «людини пограниччя», проясненні специфіки функціонування контроверсійних практик історичної пам'яті в порубіжному соціокультурному просторі. **Висновки.** Доведено, що тяжіння до різних культурних полюсів створює у зонах пограниччя своєрідний екзистенційно-ціннісний вакуум, в якому проблема ставлення до інакшості може переростати в релятивістську антикультуру «чужого», а потім

Цитування: Верменич Я. Людина пограниччя у просторі гібридних ідентичностей: екзистенційний вимір. *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 305—322. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.305>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 6 (573)

і у відверто авторитарну антикультуру «ворога». Дихотомія порубіжжя та постійний вибір стратегій соціального розвитку спричиняють формування в людини пограниччя специфічної локальної свідомості, яка поєднує самодостатність та інтровертність. Будь-які впливи ззовні можуть сприйматися як неприйнятні та створювати пастки ціннісних розмежувань. Тому дослідження моделей соціального позиціонування у прикордонних просторах, прояснення алгоритмів їх формування й функціонування мають перебувати серед стратегічних напрямів вітчизняної регіональної аналітики та політики безпеки.

Ключові слова: соціальний простір, людина пограниччя, екзистенційні виклики, гібридна ідентичність, маргінальність.

У непростих реаліях сьогодення для всіх виявилось очевидним, що за умов глобалізації взаємодія країн, які мають спільний кордон, набуває нових обрисів, контурів та конфігурацій. Постійно множаться ризики, створювані як геополітичними іграми держав, що претендують на світову чи регіональну гегемонію, так і внутрішніми протистояннями у країнах, що стають об'єктами зазіхань чи прямої агресії. Стрімко втрачаються підвалини стабільності та безпеки, категорії співпросторовості все більше використовується для пошуку витоків минулих геополітичних проблем та шляхів вирішення сучасних ідентифікаційних конфліктів. Стан суспільної свідомості людства позначається наростанням відчуття тривоги, потенціал насильства небачено зростає, культурі дедалі важче протистояти проявам новітнього варварства. Транскордонність, яка ще зовсім недавно розглядалася майже виключно в руслі продуктивних контактів, виявила тенденцію до перетворення на джерело загроз та воєнних конфліктів.

Розпочата 2014 р. війна Росії проти України у 2022 р. перетворилася на екзистенційний виклик сучасному світу. Вона не тільки порушила регіональну стабільність, а й створила глобальні ризики. Війна за ідентичність має всі ознаки глибинного онтологічного конфлікту двох світів, «різних за своїм устроєм, організацією, принципами існування моделей реальності, починаючи з рівня функціонування мовних і когнітивних структур та завершуючи різноманітними формами проєкції символічних уявлень на екзистенційний простір» [1, С. 251—252]. Головною ознакою екзистенційного конфлікту є неможливість існування та взаємодії однієї соціально-політичної системи поряд з іншою, відсутність спільних глобальних та регіональних інтеграційних стратегій. Вирішення такого конфлікту можливе лише за умови знищення однієї зі сторін, причому саме тими засобами, які інша сторона вважає онтологічними засадами власного існування та ідентичності.

Одна з ключових проблем онтології просторовості полягає у ментальному й когнітивному розриві між сприйняттям і відображенням. Символічний «перехід» через кордони відбувається постійно, і тому буденне життя полягає у безперервному «відтворенні» перехідних тривожних станів, подій та екзистенцій. Соціальний простір являє собою складно організоване утворення, що формується на основі природних та соціальних об'єктів і комунікацій; за А. Лефевром, він є «громадським продуктом» та місцем «виробництва та відтворення суспільних відносин» [2]. Таке бачення простору переводить кордон із суто фі-

зичного у соціальний вимір, він набуває якостей екзистенційного рубежу («я та інший»). Завдяки соціальному кордону прив'язаність людини до місця проживання піддається оціночному аналізу. Якщо місце відчувається комфортним, то людина сприймає кордон як маркер «своєї» автономної території. І навпаки, відчуття дискомфорту штовхає на «подолання» кордону як стіни, що відгороджує індивіда від світу, поділяє його на «наш» та «їхній» домени.

Розуміння закономірностей поведінки «людини фронтиру», що перебуває в умовах соціальної нестабільності, способів її самоусвідомлення та стратегій самопрезентації у соціокультурному просторі є потужним чинником для формування політичних та комунікативних технологій, електоральних та ідентифікаційних практик. На перший план часто виходить проблема ментальних конструкцій, мотивацій і стимулів поведінки. Мотивація, як психічне явище, базується на раціональних та емоційних стимулах і без усвідомлення цих стимулів збагнути специфіку порубіжного соціуму неможливо. Метод історико-психологічної реконструкції дає змогу аналізувати оціночні параметри того чи іншого явища, чи процесу і відповідних реакцій на індивідуальному й масовому рівнях. При цьому далеко не завжди формула «стимул — реакція» більш-менш точно репрезентує мотивації поведінки. Ключовим моментом часто стає поява гібридних форм ідентифікацій та порубіжних вимірів ідентичності. І тут надзвичайно важливо з'ясувати, наскільки сильно перебування на «межі», у просторі «граничності» та «переходу» обумовлює «конфліктність життєвого світу» людини і формує багатовекторні моделі співжиття на пограниччі.

Суперечності ідентичностей на пограниччі мають тенденцію до суттєвого урізноманітнення й ускладнення, які по-новому проявляються у гібридних формах. Місце зустрічі «свого» й «чужого» стає транзитною, перехідною зоною, а наявність у значної частини населення у зонах пограниччя гібридної ідентичності, швидко утворює дисбаланс цінностей і поведінкових стереотипів. Розколотий простір породжує специфічний пограничний модус мислення, де панує логіка «свободи без берегів» та відбувається коригування уявлень про ідентичність зі зміною її сутнісних ознак. Усталені атрибути ідентичності, такі як цілісність та сталість, поступаються місцем фрагментарності, ситуативності, еклектичності та фантомності. За умов надто швидкої трансформації ціннісних матриць в ментальному просторі з'являються специфічні уявлення про кордони «культурної своєрідності і свободи», конструюються моделі переходу з одного екзистенційного ландшафту до іншого.

Для осмислення систем комунікативної взаємодії у пограничних соціумах загальні підходи дослідження просторовості не є ефективними. Лише уведення межовості в контекст тягості, з одного боку, і неспівмірності, з іншого, допомагає осягнути джерела несталості й асиметрії, які постійно відтворюються на міждержавних, міжетнічних, міжрелігійних «стиках». Сучасний образ пограниччя набуває ознак особливого соціокультурного «межового» простору, що має не лише виразні територіальні, але й «помітні на око» символічні ознаки. Саме він, принаймні в ідеалі, виступає як зона міжкультурної трансляції, взаємоприйнят-

них компромісів, пошуку нових діалогічних можливостей та проявів толерантності. Але на практиці пограниччя частіше демонструють підвищені параметри загроз та конфліктів, що виникають на ґрунті гібридних ідентичностей, напливу мігрантів, незбігу інтересів місцевих еліт, колишніх взаємних образ.

Ментальний простір пограниччя являє собою притягальний та навіть містичний об'єкт для філософських та історичних студій, адже в ньому, на думку Р. Козеллека, «дістають прояв тертя й напруги, а в різних часових пластах, в яких живуть сусідні соціуми, дримають лінії розламу, здатні у певний час пробуджуватися до життя» [3, С. 22—23]. Притягальна сила подвоюється завдяки застосуванню інноваційних підходів до осмислення проблем просторовості, які істотно змінили дослідницькі ракурси у сфері глобальної, регіональної та локальної історії. Як відповідь на виклики глобалізації з'явилися «перехресні», «пов'язані», «інтегровані» історії, в яких увага фокусується саме на порубіжності, межовості, кордонних та пограничних вимірах. У такому вимірі ідентичність та ментальність репрезентуються як траєкторії світоглядного простору, що спрямовують вектори життєдіяльності людини, як певні опорні точки її орієнтаційної сфери.

Новітні тенденції в системі історичного знання базуються на ідеях контекстуальності, які виходять із визнання вирішального впливу культурно-історичного середовища на розвиток соціумів. Вони є наслідком «парадигмального зсуву», що відбувся на рубежі тисячоліть у контексті антропологічного повороту. Поява принципово нових пояснювальних моделей, орієнтованих на людину, її відчуття й прагнення, спричинили перенесення акцентів від подієвої історії (з її поглибленим інтересом до державних інститутів та економічних структур) до дослідження мікросвітів, ідентичностей і ментальностей, символів і культурних кодів. Активно почали застосовуватися нові компаративні методи, які поєднували в собі антропологічні, соціологічні, екзистенційні, психологічні підходи. Увага в них фокусувалася на проявах внутрішньої взаємообумовленості глобальних і локальних вимірів світоустрою, причому не на основі алгоритму протиставлення, а на фундаменті логіки включення та інтеграції.

Поліцентричність і регіоналізація сучасного суспільства формують принципово нову методологію пізнання специфіки трансформаційних процесів на основі занурення у своєрідну ауру регіональних типів світовідчуття й світорозуміння, настроїв та вподобань, індикаторів регіональних стилів поведінки. У регіональній аналітиці виразно домінує соціокультурна парадигма, у рамках якої регіон постає як колективна форма життя людей з інтенцією на самореалізацію й активну взаємодію з іншими регіональними соціумами. Природно, що головна увага при цьому фокусується на соціальних процесах — цивілізаційних «розламах», ціннісних розбіжностях, полярних інтересах регіональних еліт, конфліктогенних локальних практиках. Відбувається своєрідне «пізнання регіону» крізь призму «пізнання людини», що мешкає в його межах та створює власний світ існування, з акцентом на кризових ситуаціях та історичних випробуваннях.

На основі застосування екзистенційного підходу прослідковується помітне зміщення фокуса регіональних студій убік від певної абсолютизації часових

параметрів до розгляду простору й території як самоцінних і самодостатніх реальностей — з притаманною їм асиметрією та «плаваючими» кордонами. Екзистенційний вимір створює додаткові можливості для осмислення взаємодії регіонального простору та внутрішнього світу людини прикордоння, її ментальності, територіальної ідентичності, раціональних та ірраціональних вчинків та дій. Ідентифікація особистості розглядається як найважливіший механізм соціалізації, усвідомлення нею групової приналежності та власної реальності. Втрата почуття особистісної ідентичності може спричинити відчуження та екзистенційний вакуум, наслідком якого стає виникнення апатії, «великих неврозів» та екзистенційної спустошеності. Життя «на межі» реального і віртуального здатне призвести до втрати суб'єктом відчуття різниці між справжнім і сконструйованим в уяві світом. У ситуації екзистенційного виклику поняття «норми» губить загально прийнятний зміст і замінюється поняттями «самоактуалізації» та «індивідуальної сутнісної демаркації».

Системний аналіз екзистенційного досвіду осмислення й переживання культурних та інших травм, пов'язаних із зіткненням різних способів життя, релігійних і культурних ідей відбувається у рамках метагеографії. На її основі вибудовуються метагеографічні образи «розламів», які відображають у концентрованому вигляді негативну енергетику міжцивілізаційних, міжкультурних, міжетнічних та інших взаємодій. У метагеографічних дискурсах простір постає як доленосний, екзистенційний, навіть онтологічний. Межі демаркують відносини по лінії «свій — чужий», а гетерогенні відмінності приваблюють і відлякують водночас. Гомогенність та стабільність соціокультурних систем усвідомлюється як тимчасове явище, адже більшості сучасних суспільств притаманна сегментарність культурного, релігійного, мовного, аксіологічного гатунків. Саме у гетерогенності репрезентується прагнення постійного пошуку нових форм стабільності.

Зразком екзистенційних підходів до осмислення просторових явищ можна вважати запропоновану соціологом Н. Бреннером теорію соціального простору («*socio-spatial theory*»). Нерівномірність географічного розвитку та утворення «нових просторів держави» Н. Бреннер розглядав у контексті чинників, які обумовлюють зміни ролей інституцій на різних рівнях та зміни ієрархій між цими рівнями. Пропонуючи шляхи оптимізації міського самоуправління, вчений наголошував на актуалізації понять «просторова справедливість», «міська ідентичність», «методологічний територіалізм» [4]. У контексті розвитку соціально-просторових теорій особливої ваги набули поняття «соціальне місце», «просторове місце», «кластер простору», які застосовуються для означення локальних територій із власними нормами та відносинами, стають екзистенційними маркерами самоусвідомлення людини.

Загалом соціальний простір заведено розглядати як реальну протяжність території, на якій у тій чи іншій формі вирує (чи вирувало в минулому) життя людини. Утім, постійне наповнення соціального простору новими знаками, символами, смислами диктує необхідність нових принципів його сприйняття, перцепцій, розуміння закодованих у символічних конструкціях значень.

Характерною ознакою антропологічних досліджень пограничного простору є використання терміна «соціокультурна реальність» («sociocultural reality») в якості смислоформуючого маркера, який дозволяє виявити витoki різноманітних проблем, що створюються у спонтанно виникаючих точках перетину різновекторних смислів та амбівалентних ідентичностей. Свідченням того, що пограниччя має не лише культурний, але й соціально-антропологічний вимір є поняття «пограничні люди» («border people»), введене в науковий обіг дослідником американсько-мексиканського кордону О. Мартінесом [5]. Відповідний напрям досліджень передбачає поглиблене вивчення самопочуття людини, яка знаходиться на перетині цивілізаційних, культурних, етнічних чи релігійних кордонів, а також аналіз форм людської діяльності й специфіки колективної й індивідуальної свідомості, співмірної цим обставинам.

У фокусі уваги перебуває те, що П. Бурдьє називав «габітусом» — закріплені в менталітеті й архетипах колективного несвідомого цінності й пріоритети, які є результатом відтворення культурних традицій та норм і особливо виразно проявляються в екстремальних обставинах. Для розуміння співвідношення складових системи соціальних пріоритетів П. Бурдьє запропонував концепцію «подвійного структурування» та довів, що габітус є схильністю людини до конкретної дії або оцінки подій на основі як раціональних, так і позараціональних інтерпретацій. «Габітус — це продукт історії, який в контексті репрезентації індивідуальних і колективних практик знову стає історією. Він обумовлює активну присутність минулого досвіду у вигляді схем сприйняття, думок та дій, гарантує “правильність” практик та їх сталість у часі більш надійно, ніж всі формальні правила та норми». Концепт «габітусу» охоплює моделі сприйняття, мислення, відчуття (переживання), оцінювання, мовлення і стилю дії, які структурують усі виразні, вербальні, практичні прояви існування людини, тому при дослідженні соціумів завжди варто орієнтуватися на об’єктивний аналіз «суб’єктивних очікувань», (не)реалізованих шансів, (не)рівномірних домагань та устремлень [6, С. 14—25].

Пограниччя — це не тільки контактна зона між державами, народами та мешканцями порубіжної території, це особливий ідентифікаційний простір, який формується внаслідок транскультурного переплетення національної, регіональної та локальної ідентичностей. Порушення балансу між ними може призводити до невідповідності власної системи цінностей людини загальноприйнятним вартостям навколишнього соціокультурного середовища. У такому просторі саме «культурне» задає ціннісний дискурс «соціальному», особливо в його світоглядних підвалинах. Соціокультурна ідентичність визначається маршрутами поширення символів та культурних кодів, які людина може і хоче сприйняти [7, С. 124—142]. Утім, очевидним є і те, що у різних соціумів — різні уявлення про «соціальні норми» і межі «культурного розмаїття». А отже, саме гібридні ідентичності, що складаються на пограниччі в різних пропорціях, з різних компонентів, з різними властивостями та в різних умовах, є основними «персонажами» відповідної соціопросторової динаміки.

Кожний пограничний регіон — реальний чи «уявлений» — має свій набір культурних та екзистенційних ландшафтів, географічних вимірів, когнітивних фреймів, тому соціопросторовість постає як його природна онтологічна основа, а регіоналізація набуває ознак методологічного алгоритму її осмислення. Пограниччя, як простір здатний акумулювати в собі семіотичні прояви різних культур, формує й особливий тип порубіжної ідентичності, що ґрунтується на безпосередній прив'язаності до культурного простору та території. Почуття порубіжної ідентичності тим міцніше, чим більше змін відбувалося в територіальній належності цього пограниччя. Часті зміни здатні призвести до неможливості чіткого визначення своєї етнічної чи національної приналежності, тому людині простіше та комфортніше обрати саме порубіжну ідентичність та перебувати в межовому стані «in-between». Як і регіональна, порубіжна ідентичність формується завдяки комплексному впливу багатьох компонентів: історичних, географічних, соціопсихологічних, економічних та урбанізаційних, які обумовлюють специфіку регіональної соціокультурної реальності. Зрозуміло, що їх дослідження можливе лише на міждисциплінарному рівні, на базисному фундаменті синтетичної соціальної теорії.

Особливості буття людини пограниччя обумовлені наявністю гібридного ідентифікаційного простору, багатовимірних стратегій транскультурної взаємодії, діаметрально протилежних принципів діалогізму у соціокультурних практиках. Для розуміння феномена людини пограниччя важливо усвідомлювати: для неї не існує кордонів, адже життя проходить «поверх кордону» і демаркаційна функція втрачає своє функціональне значення. Мешканець пограниччя вільний у пересуванні між країнами, що спричиняє певну «безмежність» світовідчуття і самоусвідомлення. Він знаходиться одночасно у міжкультурному просторі по обидва боки кордону, інтерпретує реальні події з власної точки зору, трактує факти спираючись на самостійно витворену систему символів та культурних кодів. На думку А. Клосковської, в умовах пограниччя життя людини наповнюється особливим сенсом та має ознаки етнічного й національного «змішування». «Тут є подвійний вплив на свідомість індивіда щодо його національного визначення: або ситуація пограниччя культур заострює цю свідомість і викликає захисні настанови щодо чужої національності й культури чи навпаки, зміцнюючи різні культурні впливи, призводить до їх амальгамації та неякісного, складного національного самовизначення чи загалом до відсутності будь-якого виразного самовизначення індивіда» [8, С. 136—142].

На креативній функції мешканця пограниччя наголошує польська письменниця О. Токарчук. «Людина пограниччя мала б свідомо розуміти відносність певних понять, які поза пограниччям нерідко витлумачуються буквально. Пограниччя є тим районом, що ставить під сумнів нашу належність до чогось сталого. Ця людина здатна змінити думку, дивитися з різних перспектив, відкрита до чогось нового, що поза межами пограниччя, у сталих соціумах, може видаватися дивним і недобрим. Людина пограниччя покликана навчати інших розуміти те, що реальність різномірна» [9]. Живучи на перехресті

кількох культур, вона часто змушена шукати власну культурну самостійність, формувати власну систему знаків та символів, за допомогою яких буде комунікувати як із центром, так і з сусідніми соціумами.

Нові моделі переосмислення соціопросторових відносин на пограниччі акцентують на одночасному дослідженні доцентрових і відцентрових знаково-символічних соціокультурних впливів та потоків, міжкультурних комунікацій та процесів акультурації. Це надає можливість не тільки «уявляти» й «винаходити» образно-географічні рамки простору, але й наповнювати його ідентифікаційними координатами. Ідентичності розширюють світ кордонів, додаючи до реальних символічних – кордони між «ми» і «вони». У процесі акультурації як людина, так і соціум одночасно вирішують два завдання — збереження своєї культурної ідентичності та інтеграції в іншу [10]. Глобалізація надзвичайно загострила проблеми акультурації, водночас стимулюючи кризи культурної гібридизації, поляризації та ізоляції. Складне переплетення цих криз надає їм вигляду всеохопності та веде до появи регіонального «нерозуміння».

Феномен акультурації пов'язується зі змінами в культурах, що вступають між собою у тривалий контакт. Цей двосторонній процес зрештою приводить до нового синтезу, але на рівні особи він зазвичай буває болісним. Американський антрополог К. Оберг назвав цей стан «культурним шоком», який з'являється за умов втрати звичних «символів соціальної взаємодії» у суспільстві [11, С. 177—182]. Його характерним симптомом вважалася неадекватність сенсорних, символічних, вербальних і невербальних систем людини, що потрапляла у нове для неї середовище. Відчуття глухого кута, постійної небезпеки, ціннісна плутанина притаманні насамперед «вимушеним мігрантам» — біженцям, втікачам від переслідувань. В якості альтернативи дефініції «культурного шоку» канадським психологом Дж. Беррі була запропонована концепція «стресу акультурації», що акцентувала на подвійному досвіді акультурації (як негативному, так і позитивному), який вчить толерантності, стає поштовхом до саморозвитку, «загартовує» особистість та дозволяє «зрозуміти себе» [12, С. 615—631].

Для пошуку відповіді на запитання: чи формує ситуація пограниччя особливу ідентичність («житель пограниччя») і в чому полягає її зміст, луганська дослідниця С. Хобта у 2010 р. застосувала методіку «незакінчених речень» для вивчення тих образів, які складаються у жителів пограниччя про себе і про «інших». Відповіді на 16 запропонованих варіантів речень, які належало закінчити в процесі опитувань, виявили доволі пістрявий асоціативний ряд, причому серед автостереотипів «жителя пограниччя» превалювали позитивні якості (добросусідство, підприємливість, підвищена правова компетентність). Більшість опитаних зазначали, що населення пограниччя має бути більш законотриманим, пильним, дисциплінованим, обережним, уважним, компетентним порівняно з мешканцями інших регіонів. Визначалася необхідність подвійних ідентичностей — у зв'язку з близькістю сусідньої держави та широкою системою родинних контактів. Аналіз характерних для пограниччя дискурсів

(«етичний», «братського народу», «кримінальний», «інституційний») виявляв перевагу етичного дискурсу. У результаті з'ясувалося, що східний кордон України не сприймається як кордон із «чужими», а жителі Луганської обл. взагалі майже не відчують свій статус як приграничний [13, С. 87—91].

Керівник польської фундації «Pogranicze» К. Чижевський у книзі «Лінія повернення» наголошує на тому, що «ідентичність не може створюватися ex nihilo, у національному одноголоссі, немовби осторонь від того, що існувало давніше». Поставивши перед собою амбітну мету — розкрити потенціал місця, що видається провінцією, і довести, що не тільки «центри можуть бути безнадійними провінціями, а провінції можуть стати важливими центрами», він констатує, що подібні місця мають «грунт для створення цілої цивілізації, якийсь велетенський шанс, що може бути втрачений». На його думку, перед їх мешканцями постійно стоять несамовиті виклики — охоплення цілого вузла проблем взаємопроникних культур, малих народів, непевних кордонів, відшукування для себе нового кшталту і власної тотожності. Людина порубіжжя, за К. Чижевським, «особа толерантна, часто з переплутаними родинними коренями, яка відзначається емпатією, критичним патріотизмом, імунітетом до національних фобій, володінням різними мовами, цікавістю до іншого і поєднаною з відкритістю до світу любов'ю до своєї малої вітчизни». Для позначення своїх кордонів вона часто встановлює лінію, яка належить до сакральної сфери. Порушення таких кордонів рівнозначне святотатству [14].

Про те, в яких ракурсах варто висвітлювати проблему «людини прикордоння», розмірковує Д. Шевчук в огляді збірки К. Чижевського. Прикордоння, зауважує він, це не лише терен біля кордонів; ідеться радше про багатокультурні простори взаємодії між культурами. «Прикордоння — це певний етос і традиція. Тому, аналізуючи взаємодію культур на пограниччі, не можна обходити складні питання про війни, конфлікти, депортації. Тут потрібна особлива карта. Йдеться про картографування простору пам'яті й уяви. Тож і орієнтирами тут є не якісь демаркаційні лінії, адміністративні чи державні кордони, а «лінії повернення». Людина прикордоння — це досвід відшукування малої вітчизни. Голос людей прикордоння легко розпізнається в повсякденному житті, в мистецтві, в політиці. Це голос, який є співмірним мистецтву бути собою в багатоголосому співі». Есей К. Чижевського «Міст і людина» нагадує нам, що досвід прикордоння — це досвід будування та відбудування мостів, які дають змогу вести діалог, сприяють співпраці й уможливають зустріч з Іншим. Людина прикордоння — вартовий цього мосту, свідомий того, як багато від нього залежить [15, С. 35—37].

Перевести проблему з культурної площини у психосоціологічну намагається інший польський фахівець — З. Пшибила. Коли антиномія «свій — чужий» переноситься на регіональний рівень, визначального значення набувають категорії «свійськості» («swojskość») і «тутейшості» («tutejszość»). Відірвана від національно-культурного центру етнічна група стає приреченою на коекзистенцію, стикаючись з явищами генетичного білінгвізму. Що ж до

індивіда, то він може приймати чи не приймати культуру навколишнього середовища, але уникати її впливу не в змозі [16, С. 152]. Регіональна модель ідентичності, яка формується під потужними взаємовпливами полікультурного пограниччя, позначається синкретизмом та різноманітністю. У критичних ситуаціях спостерігаються явища екзистенційного неприйняття та вироблення гібридних субкультурних стратегій.

Глобалізація сучасного світу, його уніфікація та стереотипізація актуалізують проблему укоріненості людини в контексті збереження національної та регіональної ідентичності. С. Вейль характеризувала укорінення як найважливішу і найменш визнану потребу людської душі, одну з тих, які найважче піддаються означенню. Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Кожна людина потребує багато коренів, і втрату кожного з них сприймає як особисту драму. «Істоти, які справді позбавлені коріння, поводяться майже завжди одним із двох можливих способів: вони або впадають у стан інерції душі, що майже рівнозначний смерті, або кидаються у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто їх ще не втратив чи з ким це відбулося лише частково. Тобто людина — це ролі, які вона виконує, а також її різноманітні ідентичності — територіальна, родинна, етнічна, релігійна тощо» [17, С. 36—39, 108—109].

На пограниччі чинники рефлексивності та інтерпретативності великою мірою обумовлюють (не)конфліктність ідентифікаційної й транскультурної динаміки. Людина здатна усвідомлювати саму себе і свою культуру тільки у віддзеркаленні «іншої». У ситуації, коли прояви «інакшості» мають негативний контекст, спостерігається формування матриці «гібридної культури», для якої є характерним розуміння власної культури на тлі «чужої» та власного життєвого світу на тлі «іншого». Якщо для людини інтеграція у такий «життєвий світ» сприймається як дискомфортна, виникають ситуації переплетення маркерів «свій — чужий» та поява ознак соціокультурної дистанції. Культурна відмінність у таких умовах здатна впливати на процес формування негативного сприйняття представників «іншої» культури, посилювати вибудову механізмів психологічного захисту у формі позитивного образу «ми» і негативного — «вони», або моделювати власний формат адаптації до «інших» у вигляді маргінальності. Минулі образи, соціальні страхи, взаємна недовіра сприяють зміцненню кордонів соціокультурного простору пограниччя та спричиняють поглиблення дихотомії «свій — чужий», яка обумовлює організацію соціальних відносин. Наростання соціальної напруги обертається, як правило, втратою критеріїв справедливості, неповагою до права. Далі вже діє «вибіркова раціональність» із довільним визначенням «своїх» і «чужих». Маргінальні верстви суспільства легко втягуються в ідентифікаційні конфлікти, репрезентуючи власну мотивацію участі у протестних акціях.

Поняття «маргінал» з'явилося у Франції 1927 р. на означення як тих, хто сам відкидає норми суспільства, так і тих, кого дискримінують. В обох випад-

ках маргінальність — результат конфлікту з суспільними нормами. У баченні Я. Штумського «втеча в маргінальність» передбачає два різні маршрути: або розрив усіх традиційних зв'язків зі створенням власної мережі контактів, або поступове витіснення за межі офіційних установлень. Маргінал перебуває не «на межі», «на зламі» чи в «конфлікті культур», він — «на узбіччі суспільства», «на краю», навіть поза ним. Особистісний феномен маргінальності зумовлений екзистенціальністю особистості, її здатністю трансцендувати — виходити за свої межі та змінювати ціннісні орієнтації [18, С. 103—114].

Ряд дослідників феномена пограниччя однак, вважає, що більшою мірою, ніж концепт маргінальності, стану людини пограниччя відповідає модель «культурної андрогенізації», проміжна між маргіналізацією й інтеграцією. У такій моделі в одному суб'єкті поєднуються елементи різних культур, що дає змогу продуктивно взаємодіяти в різнорідному соціокультурному середовищі. Андрогенізація пов'язана не з кризою ідентичності, а, навпаки, із її збагаченням новими ідентифікаціями й відповідними оцінювальними й емоційними складниками [19, С. 29—34]. Людина пограниччя ідентифікує себе як особистість, зустрічаючись з «іншим», намагається вибудувати з ним діалог, протиставляти себе йому, переймати деякі його риси. Можна стверджувати, за О. Шевчуком, що «людина пограниччя має у своїй ідентичності та свідомості метакультурні тенденції, здатність до переосмислення дійсності». Креативна функція мешканця пограниччя є результатом того, що він знаходиться у «семіотичному зв'язку з іншою культурою, наближення до якої дає поштовх до перемін і конструктивної діяльності в середовищі власної культури» [20, С. 66—72].

Загалом же згідно з сучасними теоріями соціокультурних систем та міжкультурних комунікацій у людини в ситуації пограниччя є вибір із чотирьох можливих альтернатив. Першою є асиміляція, яка передбачає повну ідентифікацію із домінуючою культурою і втрату власної; другою є ізоляція — активний чи пасивний спротив асиміляції; третьою стає маргіналізація — примирення людини із «проміжним» станом; четверта вважається найбільш прийнятною і вкладається в поняття інтеграції. Найчастіше ці стратегії комбінуються у різних пропорціях. Але найбільшій дослідницької уваги вимагає ситуація маргіналізації, оскільки вона дискомфортна для людини і здатна створювати екзистенційно-психологічні й соціокультурні проблеми. Феномен «маргінальної людини» Р. Парком і його учнями з чиказької школи розроблявся на прикладі іммігрантів, але він виявився універсальним, придатним для характеристики будь-якої людини, яка живе «у двох світах». Статтю Р. Парка «Людська міграція і маргінальна людина» (1928) справедливо вважають початком досліджень маргінальності. Визначаючи маргінала як людину, що знаходиться на межі двох різних конфліктних між собою культур, вчений акцентував увагу на чинниках, що обумовлюють неможливість інтеграції до жодної з них.

За спостереженнями Р. Парка, у точках контакту різних культур, створених і ускладнюваних міграціями, народжується новий тип особи — «культ-

турний гібрид», який існує у культурному просторі двох різних народів. Він не бажає повністю поривати, навіть якби це йому було дозволено, зі своїм минулим і зі своїми традиціями, але в силу расових або інших передсудів його не можна вважати повністю прийнятним у те суспільство, в якому він намагається знайти своє місце. Отже, людина займає місце у проміжку між двома культурами, «живе у двох світах, але не відчуває себе вдома у жодному з них». Звідси — моральне збурення і тривога в душі маргінальної людини, навіть успішної зовні [21, С. 32—52].

Поняття «маргінальна людина» в Р. Парка нерозривно пов'язане з наявністю кордону — власне, від терміна «margin» у значенні «межа» походить і сама дефініція. Але тут кордон на стільки розподільча лінія, скільки метафорична ознака переходу у більш складний світ взаємодій і взаємовпливів. Учень Р. Парка Е. Стоунквіст визначає маргінала як особу, що «опиняється на периферії кожної з культур і не є членом ані тієї, ані іншої». Однак зовсім не обов'язково людина пограниччя приречена на маргіналізацію. Радше навпаки — їй вдається уникати притаманної «маргінальній людині» дезадаптації саме тому, що пограниччя стимулює адаптивний потенціал. Е. Стоунквіст ввів поняття «маргінального середовища», в якому дві культури перетинаються і домінуюча культура комбінує, інтегрує, об'єднує особливості обох культур [22, С. 45—48].

Прояви маргінальності спостерігаються в інтенсифікації рубіжних процесів — відцентрових і доцентрових, дивергенції й конвергенції, створення й руйнування. Маргінальний не означає периферійний; периферійність лише один з проявів маргінальності. Соціокультурний обмін на груповому й особистісному рівнях може бути творчим і руйнівним. Рубіжні субкультури здатні відігравати позитивну роль у локальних комунікативних практиках, підживлювати інтеграційні процеси. Інтеграція саме тому і вважається оптимальною формою існування на пограниччі, бо передбачає динамічний стан координації й гармонізації відносин і процесів у соціальних групах. Цілі, інтереси й потреби індивіда й соціальних груп узгоджуються без втрати ними традиційної ідентичності. За В. Котигоренком, у цій системі не втрачається життєздатність, специфіка й окремішність її складових — суспільних систем меншого «калібру», а різноманітність останніх формує соціальну взаємодію нової якості. «В такому сенсі зміст інтеграції не тотожній уніфікації, а тим більше — асиміляції» [23, С. 6]. Доводиться, однак, констатувати, що дедалі частіше людина на пограниччі обирає варіант міграції — постійної чи тимчасової. Доволі часто схильність до міграцій зумовлюється неймовірно складними, іноді й нестерпними умовами проживання на територіях, які є майже постійним полем збройних сутичок та війн.

Видозміни кордонів укупі з нерозривно пов'язаними з ними міграційними процесами здатні руйнувати традиційні зв'язки та формувати нові статуси, ціннісні системи, особистісні контакти. Дистанція між культурними контактами та культурними конфліктами зазвичай скорочується. Специфічна дискомфортність людських взаємин зумовлюється тим, що індивіду доводиться витратити чимало зусиль на встановлення і закріплення нових контактів. Від явного дис-

комфорту, породжуваного міграціями й маргіналізацією, сучасну людину пограниччя рятує бурхливий потік опосередкованих комунікацій — культурні контакти можуть бути віртуальними. Від небажаних прямих контактів індивіда оберігає також анонімність сучасного міського середовища. Загалом портрет розгубленої «маргінальної людини», створений представниками чиказької школи у першій половині ХХ ст., слабо вписується в сучасні реалії світу бізнесу й політики, який є витвором складного переплетення глобалізаційних, урбанізаційних, модернізаційних, комунікаційних та інших уніфікуючих процесів.

Сучасні підходи дослідження соціально-психологічної структури людини пограниччя акцентують на алгоритмах моделювання етнічної маргінальної свідомості — з явищами моральної амбівалентності та подвійної етнічної самоідентифікації. Аналіз цих характеристик сприяє виявленню соціально-психологічних передумов поведінки особистості в нестабільних та конфліктогенних умовах, проясненню формування стереотипів «упередженості» та «ворожості», специфіки контактів етнічної групи у просторі домінування іншої національної культури [24, С. 44—56]. Розуміння того, що етнічний кордон дуже швидко може стати лінією «зіткнення», інструментом відчуження та дезінтеграції, обумовлює прискіпливу увагу соціогуманітаріїв до етнічних маркерів соціальної динаміки у порубіжних зонах ризику. З особливою ретельністю слід підходити до аналізу процесів формування порубіжних гібридних ідентичностей на тих територіях, де простір постає як особиста екзистенційна цінність людини.

Дослідження граничних чи перехідних «культурно-історичних типів» уже більш як століття привертає увагу істориків, соціологів, культурологів та успішно розробляються в рамках екзистенційної філософії та соціальної психології. Історики вивчають ефект «знекорінення» на пограниччі переважно у локальному вимірі. Незалежно від регіональних відмінностей колективний портрет людини пограниччя доби середньовіччя й раннього нового часу найточніше передається за допомогою узагальнюючого образу «*homo militans*» — людина війни. На багатьох прикладах доведено, що на цивілізаційних стиках, під впливом потужних трансформаційних процесів формувалася такий хронотоп соціуму, який був налаштований і на воєнні сутички, і на культурну взаємодію із сусідами. Ефект сакралізації війни виявлявся не лише у культі сильної людини та в оспівуванні військової доблесті, але й у моральному виправданні жорстокості. Але не меншою мірою на свідомість людини пограниччя впливали обставини культурного взаємопроникнення, і це зумовлювало мінливість і непередбачуваність поведінкових стереотипів.

Постійне перебування людини у межовому просторі породжує відчуття вичерпаності можливостей існування, страх смерті, комплекси провини й жертовності. Вітчизняний етнопсихолог О. Кульчицький досить вдало застосовував методи екзистенціалізму для оцінки характерних рис української ментальності. Геополітична межовість «окраїнного», багатого й нічим не захищеного простору «в кліщах ворожого завойовницького Заходу і степово-хижацького Сходу» непомірно збільшувала тиск непередбачуваності на психіку кожної лю-

дини. Країна «великої Руїни» інколи двічі на рік зазнавала цілковитого спустошення. І саме тут «частіше, ніж деінде, мусіло доходити до екзистенціального «відшттовхування», тобто залишення нижчого, наставленого на особисте щастя й задоволення існування, як нездійсненого, і до переставлення буття з нижчої форми «біотичного», тваринно-природного існування на його вищу, «екзистенціальну» форму. При цій формі вісцю відношення життя стає не воно само, не турбота про життя, але щось вище за нього, якась його «трансценденція», якась ідея чи ідеал, що переступає й перевищує границі життя» [25, С. 713].

У такому представленні впливу порубіжності можна було б простежити ознаки ідеалізації. Але автор бачить і інші його прояви — приміром, у вигляді авантюриницько-здобичницького типу козака, який живе «миттю й насолодою ризику». Не пройшов повз його увагу і зовсім інший тип психологічної реакції на «україні» геополітичні обставини, пов'язані із переходом ніби в «анабіотичний стан». У формулу «*vita minima*» він вкладає стан «захованого життя», інтроверсійної зосередженості на внутрішньому житті з метою перечекати негоду. Два типи — «*vita heroica*» та «*vita minima*» — це ніби два полюси, два стилі життя в умовах «межовості».

Попри постійну небезпеку такий стиль життя для людей активних, з авантюриницькою налаштованістю був у чомусь привабливим: не випадково саме у мало пристосованих до землеробських занять, конфліктних зонах Великого кордону випробовувалися численні зразки «вольниць» і мобілізаційних стратегій. Починаючи від часів Римської імперії у специфічних мілітаризованих зонах на порубіжжі із мусульманським світом випробовувалися різні варіанти військово-поселенських систем, які давали владним структурам надію (інколи доволі примарну) на одночасне вирішення проблем утримання й комплектування збройних сил та охорони кордонів. Для рухливого й активного населення це був шанс не тільки уникнути рутини примусової праці й обтяжливих податей, але й перевірити власні можливості у пошуках нетрадиційних засобів існування.

Поступово в ситуаціях загострення геополітичних конфліктів «*vita heroica*» й «*vita minima*» ставали полярними модусами екзистенційного відношення українців до життя та свідченням розбалансованості соціальної системи. Хоча вони й протилежні, але мають стійкий зв'язок: один модус («*vita minima*») породжує другий як репрезентацію надії на краще майбутнє. «“*Vita heroica*” — це духовний життєвий ідеал людини, змістом якого є її ціннісна “хтойність”, що забезпечує можливість суверенності, конститує творчу активність особистості у виборі життєвої позиції, можливість створення автономного життєвого світу» [26, С. 151]. На жаль, у сьогоdnішніх умовах ці два модуси життя знову присутні в українському соціальному просторі. Багато українців перебуває у стані «*vita minima*», живучи без довготривалих перспектив одним днем. І також є велика частина соціуму, яка демонструє приклади мужності та героїзму («*vita heroica*»), захищаючи суверенітет та територіальну цілісність української держави. У ситуації хронічної невизначеності

та безпеки пошук форм і стратегій взаємодії із соціумом та готовність конструктивно проектувати власне майбутнє суттєво знижуються.

Сучасне українське суспільство знову потрапляє в ситуацію граничного буття, коли руйнуються і не спрацьовують усталені стереотипи та норми життя, коли реальною стає загроза особистій безпеці та майбутньому розвитку соціуму. У такому суспільстві внаслідок порушення «буденної гармонії» і виникнення екзистенційного вакууму з особливою гостротою постає питання про сутність, сенс існування людини, рельєфно окреслюються екзистенційно-особистісні межі. Наслідком стає небачена актуалізація саме екзистенційно-комунікаційного виміру буття людини, її ідентифікаційних практик, пошуків підтримки та захисту власного соціального простору та ідентичності. Нової якості набуває емоційна складова регіональної ідентичності, яка проявляється у сприйнятті людиною регіону як локального екзистенційного ландшафту і як частини територіальної цілісності країни. Відбувається істотне переосмислення регіональних образних уявлень, місця й ролі символів, ритуалів, поведінкових і культурних стереотипів. І, що особливо важливо в українських умовах, формування в державі надійної та адекватної системи моніторингу регіональної соціальної напруженості з метою визначення порогів (не)стабільності соціальної системи та оперативного державного реагування на регіональні виклики.

Історичне минуле все більше постає як складний процес взаємодії конкуруючих ідентичностей. Часи, коли історія уявлялася описовою наукою, зосередженою на узагальненні спільного досвіду людей, давно минули. Сьогодні історію здебільшого розуміють як пошук смислів, і від неї вже не чекають одкровенень у вигляді абсолютної «правди» чи придатних на всі випадки життя «уроків». Глобалізація не лише незмірно розширила обрії життя людини, але й звузила їх, змушуючи частіше замислюватися над межами особистого життєвого простору, згадувати про корені й локальні зв'язки. Відчуття «дому» й «належності» стають стійкішими, а взаємозв'язок процесів глобалізації й регіоналізації тривкішим. У сучасних ідеях «мегаверсуму» вже виразно звучить визнання культурно-історичного розмаїття світу, яке потребує осмислення у широкому цивілізаційному контексті.

Вміння бачити специфічність колективної психіки людей пограниччя і той вплив, який на це справляють політика, ідеологія, релігія — запорука ефективності регіональної аналітики. Дослідження відповідних ментальних просторів, включно із багато в чому суб'єктивними й міфологізованими уявленнями людей про «свою» територію, створює запобіжники як проти інфантильної самозакоханості, так і проти віктимного світобачення. Простір набуває ознак ідентифікаційного символу саме тоді, коли перетворюється на екзистенційну цінність. Реальна чи уявна загроза втрати цієї цінності внаслідок асиміляцій, депортацій чи геноциду формує екзистенційні страхи, які можуть відчуватися протягом тривалого часу. За Л. Нагорною, «в українському випадку без врахування колективних екзистенційних страхів неможливо зрозуміти ті ментальні особливості регіональної самосвідомості, які становлять підґрунтя регіональної ідентичності» [27, С. 141]. Утім, екзистенційні страхи можуть сприяти мобілізації особис-

тості та свідомому вибору оптимальних векторів екзистенційних пошуків, спрямованих на реалізацію прагнення до автентичності, самореалізації та свободи.

Формування екзистенційної культурної матриці — стратегічна проблема для українського соціуму, але її вирішення можливе лише тоді, коли суспільство буде спроможне визнавати та підтримувати авторитет культурності. Очевидно, що простір міждисциплінарності — найкраще живильне середовище для вироблення наукових критеріїв інваріантності та багатокультурності. Специфіка історичного знання у тому й полягає, що у ньому завжди є місце для багатоголосся й поліморфності. Якою буде історія майбутнього, передбачити важко, можливо, на зміну цивілізаційному підходу прийдуть альтернативні версії глобальної, регіональної чи локальної історії. Проте очевидно одне — стійкий інтерес до аналізу трансформаційної динаміки екзистенційного ландшафту людини, що перебуває у межовій ситуації, посеред драматичних життєвих колізій породжуваних війнами та конфліктами, буде визначати обличчя історіографії ХХІ ст. Сподіваємося, що переосмислення багатовимірного феномену «людини пограниччя» посприє справдженню надії британського філософа Б. Рассела на те, що «ще можливий щасливий світ, в якому співпраця буде переважати конкуренцію, а створення радості виявиться більш шанованою справою, ніж продукування трупів. Не кажіть, що це неможливо: це не так. Світ чекає лише на людину, яка бажає цього більше, ніж заподіяння тортур. У кожному з нас ув'язнений художник. Відпустіть його, щоб він обдарував радістю усіх без винятку» [28].

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Parakhonskyi, V.O., Yavorska, H.M. *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv: NISD, 2019 [in Ukrainian].
[Парахонський В.О., Яворська Г.М. *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Київ: НІСД, 2019. 560 с.]
2. Lefebvre, H. *Writings on cities*. Oxford: Blackwell publishers, 1996. 241 p.
3. Kozellek, R. *Chasovi plasty: Doslidzhennia z teorii istorii*. Kyiv: Dukh i Litera, 2006 [in Ukrainian].
[Козеллек Р. *Часові пласти: Дослідження з теорії історії*. Київ: Дух і Літера, 2006. 436 с.]
4. Brenner, N. *New urban spaces. Urban theory and the scale question*. Oxford: Oxford University press, 2019. 480 p.
5. Martinez, O.J. *Border people: life and society in the U.S.-Mexico borderlands*. Tucson: University of Arizona press, 1994. 352 p.
6. Bourdieu, P. *Social space and symbolic power*. *Sociological theory*. 1989. 7 (1): 14-25.
7. Shulha, R. *Sotsiokulturne seredovyshche yak prostir identychnostey ta identyfikatsii. Sotsiokulturni identychnosti ta praktyky*. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2002: 124-142 [in Ukrainian].
[Шульга Р. *Соціокультурне середовище як простір ідентичностей та ідентифікацій. Соціокультурні ідентичності та практики*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. С. 124—142].
8. Kłosowska, A. *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*. *Kultura i społeczeństwo*. 1992. 1: 136-142 [in Polish].

9. Kabachyi, R. Liudyna pohranychchia. *Ukrainskyi tyzhden*. 2009. 39: 32-34 [in Ukrainian]. [Кабачий Р. Людина пограниччя. *Український тиждень*. 2009. № 39. С. 32—34].
10. Craib, I. *Experiencing identity*. London: Sage, 1998. 208 p.
11. Oberg, K. Cultural shock: adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*. 1960. 7: 177-182.
12. Berry, J.W. A psychology of immigration. *Journal of social issues*. 2001. 57 (3): 615-631.
13. Khobta, S.V. Obraz "zhitelya pogranichya": metodika issledovaniya i rezultaty. *Vestnik Khar'kovskogo natsionalnogo universiteta im. V.N. Karazina*. Kharkov, 2010: 87-91 [in Russian]. [Хобта С.В. Образ «жителя пограничья»: методика исследования и результаты. *Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина*. Харьков, 2010. С. 87—91].
14. Chyzhevskiy, K. Liniia povernennia: Pro praktyku prykordonnia u dialozi z Cheslavom Miloshem. Lviv: Kalvariya, 2013 [in Ukrainian]. [Чижевський К. Лінія повернення: Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем. Львів: Кальварія, 2013. 248 с.].
15. Shevchuk, D. Pastyki postkomunizmu. *Krytyka*. 2013. 11-12: 35-37 [in Ukrainian]. [Шевчук Д. Пастки посткомунізму. *Критика*. 2013. Ч. 11-12. С. 35—37].
16. Przybyła, Z. Kategoria pogranicza w badaniach nad edukacją kulturową. *Pogranicze kultur*. Rzeszów, 1997 [in Polish].
17. Veyl, S. Ukorinennia. Lyst do kliryka. Kyiv: Dukh i Litera, 1998 [in Ukrainian]. [Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. Київ: Дух і Літера, 1998. 298 с.].
18. Sztumski, J. Margines społeczny w swietle socjologii. *Studia politicae Universitatis Silesiensis*. 2012. 9: 103-114 [in Polish].
19. Soshnikov, A.O. Kulturosofskyi analiz Ukrainy yak heopolitychnoho perekhrestia (cross-roads). *Hrani*. 2012. 7: 29-34 [in Ukrainian]. [Сошніков А.О. Культурософський аналіз України як геополітичного перехрестя (cross-roads). *Грани*. 2012. № 7. С. 29—34].
20. Shevchuk, O. Kulturnyi fenomen liudyny pohranychchia. *Naukovi zapysky: Seriia "Kulturolohiia"*. 2013. 13: 66-72 [in Ukrainian]. [Шевчук О. Культурний феномен людини пограниччя. *Наукові записки: Серія «Культурологія»*. 2013. Вип. 13. С. 66—72].
21. Park, R. News as a form of knowledge. In: *On social control and collective behavior*. Chicago: Chicago university press, 1967. P. 32-52.
22. Stonequist, E.V. *The marginal man: a study in personality and culture conflict*. New York: Russel and Russel, 1961. 228 p.
23. Kotyhorenko, V.O. Krymskotatarski repatrianty: problema sotsialnoi adaptatsii. Kyiv: Svitohliad, 2005 [in Ukrainian]. [Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. Київ: Світогляд, 2005. 222 с.].
24. Skokova, L. Systemni ryzyky v nestabilnomu suspilstvi: sotsialni ta kulturno-informatsiini vumiry. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2022. 2: 44-56 [in Ukrainian]. [Скокова Л. Системні ризики в нестабільному суспільстві: соціальні та культурно-інформаційні виміри. *Вісник НАН України*. 2022. № 2. С. 44—56].
25. Kulchyt'skyi, O. Rysy kharakterolohii ukrainskoho narodu. *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Zahalna chastyna*. Kyiv, 1995. 2: 709-718 [in Ukrainian]. [Кульчицький О. Рисы характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства: Загальна частина*. Київ, 1995. Т. 2. С. 709—718].
26. Porovuch, M.V. *Problemy teorii mentalnosti*. Kyiv: Naukova dumka, 2006 [in Ukrainian]. [Попович М.В. *Проблеми теорії ментальності*. Київ: Наукова думка, 2006. 407 с.].

27. Nahorna, L. Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008 [in Ukrainian].
[Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.]
28. The last testament of Bertrand Russell. *The Independent*. 1993. November, 24.

Надійшла / Received 15.05.2023

Yaroslava VERMENYCH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head the Department of Regional History of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
verrosla@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

BORDERLAND MAN IN THE SPACE OF HYBRID IDENTITIES: EXISTENTIAL DIMENSION

The purpose is to update the consideration of the socio-cultural space of the border as a locus of human existence in specific territorial frameworks limited by the proximity of the border and the area of formation of a peculiar border consciousness, specific cultural codes, symbols, and mental constructions in the conditions of modern existential challenges. The main trends of the emergence of hybrid identities in borderland conditions, situations of asymmetry and clash of cultures, different ways of representing the past, and value demarcations are analyzed. **Methodological approaches.** The use of existential approaches is aimed at introducing the problem of borders into the context of attitudes towards otherness and consideration of the socio-psychological vector of the vision of the “other”. **Scientific novelty.** Emphasis is placed on the study of the anthropological component of the problem of the borderland and the understanding of the cultural phenomenon of “borderland man”, clarifying the specifics of the functioning of controversial practices of historical memory in the borderland socio-cultural space. **Conclusions.** It has been proven that the attraction to different cultural poles creates a kind of existential-value vacuum in the border zones, in which the problem of attitude to otherness can turn into a relativistic anti-culture of the “alien” and then into an openly authoritarian anti-culture of the “enemy”. The dichotomy of the foreign world and the constant choice of social development strategies cause the formation of a specific local consciousness in a borderland man, which combines self-sufficiency and introversion. Any influences from the outside can be perceived as unacceptable and create traps of value distinctions. Therefore, the study of models of social positioning in border areas and clarification of the algorithms of their formation and functioning should be among the strategic directions of domestic regional analytics and security policy.

Keywords: *social space, borderland man, existential challenges, hybrid identity, marginality.*